

BUXORO AMIRLIGI VA ROSSIYA ELCHILIK MUNOSABATLARI (XVIII ASRDA)

Bibirajab Yuldosheva

t.f.f.d (PhD), dotsent. Buxoro davlat universiteti

Guliniso Rashidova

Buxoro davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Bu maqolada XVIII asrda Buxoro amirligi va Rossiya oʻrtasidagi oʻzaro elchilik va diplomatik munosabatlari, savdo va iqtisodiy aloqalari hamda Buxoro amirligi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari haqidagi maʼlumotlar bayon etilgan. Shuningdek, mazkur maqolada Buxoro amirligi elchilari Ernazarbiy hamda Polvonquli qoʻrchi elchiligi tarixi va ularning Rossiya bilan elchilik munosabatlarda tutgan oʻrni kabi masalalar ham yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Buxoro amirligi, Rossiya imperiyasi, Yekaterina II, Doniyolbiy otaliq, amir Shohmurod, Ernazarbiy, Pavel I, Polvonquli qoʻrchi.

Oʻzbekistonning koʻp yillik tarixida Buxoro amirligi alohida ahamiyatga ega boʻlgan davlat sanalgan. Amirlik tarixiga nazar tashlansa, unda amirlikning tashkil topishidan boshlab soʻnggi kunlarigacha murakkab siyosiy jarayonlar, keskin ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlar hukm surganligini koʻrish mumkin. XVIII asrning II yarmidan boshlab Rossiya savdo aloqalarida Oʻrta Osiyo xonliklarining, xususan, Buxoro amirligining ahamiyati ortib borgan.

XVIII asrda Buxoro amirligi va Rossiya oʻrtasidagi munosabatlarda yangi davr boshlandi. Bu davrga kelib Rossiyaning Oʻrta Osiyo xonliklari, jumladan, Buxoro xonligi bilan savdo-sotiq aloqalarida kamsitish siyosati yuritila boshlandi. Xususan, boj toʻlovi miqdori oshirildi. Ayni paytda, siyosiy maqsadlarni roʻyobga chiqarish, tabiiy boyliklarga koʻz olaytirish kayfiyati kuchaya bordi. Rossiyani ayniqsa, Oʻrta Osiyo oltinlari koʻproq qiziqтира boshladi.

Rus imperatori Pyotr I davrida Buxoro amirligini siyosiy jihatdan Rossiyaga teng davlat emas deb hisoblagan hamda turli yoʻllar bilan tazyiq oʻtkazilgan. Jumladan, 1718-yilda Irtish daryosi sohilida yetti qoʻrgʻondan iborat shahar (Semipalatinsk) qurilib, mazkur qalʼa siyosiy va harbiy maqsadlarning asosiy tayanchiga aylantirilgan. Bu esa Buxoro xonligini tashvishga solib qoʻydi. Shuning uchun ham Abulfayzxon Rossiyaga elchi yubordi. U oʻz maktubida Buxoroga Rossiya elchisi yuborilishini ham soʻradi. Bu elchilikka javoban Rossiya hukumati 1721-yilda Florio Benevenini elchi qilib joʻnatdi [1].

Rossiya elchisiga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

Birinchiidan, Oʻrta Osiyoga olib boriladigan suv va quruqlik yoʻllarini oʻrganish.

Ikkinchiidan, Rus savdosini kengaytirish imkoniyatlarini aniqlash.

Uchinchiidan, Buxoroni Rossiya bilan ittifoq tuzishga koʻndirish.

Toʻrtinchiidan, xonga rus gvardiyachilarini taklif qilish [2].

Beshinchiidan, oltin konlari borligini aniqlash va ularni xaritaga tushirish;

Oltinchiidan, xonlikdagi qalʼalar joylashuvini hamda qoʻshinning ahvolini oʻrganish;

Yettinchidan, xonlikning qo'shni davlatlar, xususan Eron, Xiva va Usmonli turklar bilan munosabatlarini o'rganish.

F. Beneveni Buxoroda 3,5 yil turib o'z oldiga qo'yilgan masalalar bo'yicha qimmatli ma'lumotlar toplashga muvaffaq bo'ldi va 1725-yilda Peterburgga qaytib ketdi. Pyotr I ning yurtimizni bosib olish niyati uning hayotligida amalga oshmagan bo'lsada, keyinchalik vorislari tomonidan amalga oshirilgan.

Hokimiyatga mang'itlar sulolasi kelgach Buxoro amirligi siyosiy jihatdan yanada mustahkamlandi. XVIII asrning 70-80-yillarida Buxoro amirligining markaziy hududlarini Zarafshon vohasi tashkil qilar edi (Samarqand va Buxoro shaharlari shu vohada joylashgan). Bu davrda amirlikning Rossiya bilan savdo aloqalari tobora o'sib borgan. Bunga, Rossiya taklif qilayotgan sanoat mahsulotlarining turi ko'payganligi va savdo yo'llarining xavfsizligi sabab bo'ldi. Aynan shu vaqtlardan amirlik iqtisodiyoti Rossiya bilan savdo qilishga mo'ljallangan o'ziga xos yo'nalishga ega bo'la boshlagan. Bu davrda amirlikda yetishtirilgan 16 ming tonna paxtaning hammasi Rossiyaga sotilganligi, amirlik har yili faqat to'qimachilik sanoati mahsulotlarining o'zidan ikki million rublli tovar eksport qilinganligi, Rossiya tashqi savdosida amirlikning ulushi 25 foizni tashkil etganligi kabi ma'lumotlar ham yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi.

Buxoro amirligining Rossiya bilan savdo-sotiq munosabatlari o'sganligi tashqi siyosiy vaziyat bilan ham bog'liq. Buxoro amirligi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- O'rta Osiyoda mavjud uch o'zbek davlatlari orasida yetakchi mavqega ega bo'lish va qulay imkoniyat tug'ilganda ularni bo'ysundirish;
- Xurosonda mustahkam o'rnatib olish;
- Rossiya va boshqa davlatlar bilan savdo munosabatlarini rivojlantirish;
- O'rta Osiyo mintaqasidagi barcha musulmonlarning amiri sifatida musulmonlarning Astraxan orqali Makkaga Haj safariga borib kelishlarini ta'minlab turishni yo'lga qo'yishdan iborat bo'lgan.

Mang'it amirlari Rossiya bilan munosabatlarga doimo katta ahamiyat bergan. Ikki davlat o'rtasidagi o'zaro manfaatli munosabatlarning qaror topishida elchilar almashinuvi muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, XVIII asrning so'ngi choragida elchi Ernazarbiyning Rossiyaga ikki bor tashrifi bu o'rinda tengsiz bo'ldi [2].

Ernazarbiy (Ernazar Maqsutov) keng dunyoqarashga va bilimga ega diplomat va savdogar edi. U har ikki davlat o'rtasida o'zaro ishonchga asoslangan munosabat qaror topishi uchun astoyidil harakat qildi. Ernazarbiyning ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash ishiga qo'shgan hissasini munosib taqdirlash maqsadida Rossiya imperatori Yekaterina II Buxoroda madrasa qurish uchun pul ham ajratgan. Shu pulga qurilgan va Ernazarbiy nomi bilan ataluvchi madrasa hozirgacha qad ko'tarib turibdi. Ernazarbiy elchi sifatida savdo aloqalarini rivojlantirishdan tashqari, Astraxan shahrida Rossiya tomonidan jome masjidi qurdirishga hamda amirlik fuqarolarining Astraxan orqali Haj safariga erkin borib kelishlarining kafolatlanishiga erishdi.

Ernazarbiy elchiligidan Doniyolbiy siyosiy maqsadlarni ham ko'zlagan edi [2]. Buxoro – Usmonli davlati munosabatlari haqida rus hukumatining qanday fikrda ekanligini bilish maqsadida, uning topshirig'iga ko'ra, elchi rus hukumatiga Buxoroning Usmonli davlati bilan do'stlik aloqalarini mustahkamlashga harakat qilishini ham ma'lum qildi. Shuningdek, Rossiya orqali Istanbul shahriga borish uchun ruxsat so'radi. Albatta, rus hukumati Buxoroning asosiy raqiblaridan biri Usmonli davlati qatorida turishni istamas edi. Shuning uchun ham rus hukumati Doniyolbiyning barcha iltimoslarini bajardi.

Buxoro-Rossiya siyosiy munosabatlarida 1797-yilda amir Shohmurod yuborgan Polvonquli qo'ri elchiligi alohida o'rin egallaydi. Polvonquli boshchiligidagi elchilikning Rossiyaga yuborilishiga Eronning Buxoro amirligi xavfsizligiga tahdid sola boshlaganligi asosiy sabab bo'ldi [3]. Bu davrda Kavkazda Rossiya-Eron munosabatlari ham keskinlashgan edi. Amir Shohmurod bu omildan foydalanishga qaror qildi va Buxoro-Eron o'rtasida urush kelib chiqqudek bo'lsa, birgalikda harakat qilishni taklif etdi. Rossiyaning yangi imperatori Pavel I Buxoro amirligi elchilarni yaxshi kutib olgan. Biroq Yevropadagi muammolari bilan band bo'lgan Rossiya bu taklifni qabul qilmadi.

Amir Haydar va amir Nasrullo hukmronligi davrida ham Rossiya-Buxoro munosabatlari o'sishda davom etgan [4]. Har ikki tomon bir-biriga elchilar yuborib turishgan. Jumladan, Amir Haydar elchilar orqali Rossiya hukumati oldiga Ural daryosining Osiyo qit'asi qismidan amirlik savdogarlariga haq to'lamasdan chorva mollari boqishlari uchun joy ajratib berish; Buxoroga po'lat sotish; savdo karvonlarining talanishiga yo'l qo'ymaslik kabi talab va iltimoslarni qo'ygan. Rus hukumati savdo karvonlari qaroqchilariga birgalikda qarshi kurashga ittifoqchi bo'lgani holda, chorva mollari boqishga ajratiladigan yerlar uchun haq to'lamaslikni qabul qilmaganligi manbalardan ma'lum.

Rossiya imperiyasi hukmron doiralari o'zlarini Buxoro amirligiga qanchalik do'st qilib ko'rsatmasinlar, ayni vaqtda ular O'rta Osiyoni butunlay bosib olishga zimdan tayyorgarlik ko'rishayotgan edi. Shuning uchun Rossiya Ignatyev elchiligidan keyin boshqa elchi yubormadi. O'zbek xonliklari orasidagi o'zaro nizo urushlar, parokandalik, oxir-oqibat, ularning Rossiya imperiyasi tomonidan mustamlakaga aylantirishi uchun qulay imkoniyat yaratgan.

O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganidek, “Yurt hukmdorlari va amaldorlari xalqning taqdiri va kelajagi haqida qayg'urish o'rniga, o'z shaxsiy manfaatlarini hamma narsadan ustun qo'yib, jaholat va vaflatga berilib ketishi oqibatida biz bugun yashayotgan mintaqa uumbashariy taraqqiyot jarayonlaridan uzilib, rivojlanishdan keskin orqada qolib ketdi”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mulla Olim. Tarixi Turkiston. – Toshkent., 1915. – 192-193 b.
2. Zamonov A., Egamberdiyev A. Buxoro amirligi tarixi (XVIII- XIX asr o'rtalari). - T.: “Tamaddun”, 2022. – B. 86-89.
3. Рожкова М.А. Экономическая политика царского правительства на Среднем Востоке во второй четверти XIX века и русская буржуазия. – М.: 1949. – 219 с.
4. W.Moorcroft, G. Trebek. Travels in Himalayan provinces of Hindustan and Panjab in Ladan and Kashmir in Pewaver Kabul, Kundur and Bouchara from 819 to 1825. London, 1841 – pp. 3-4
5. Yuldosheva, B. M. ., & Islomova, S. J. qizi . (2023). IX-XIII Asrlarda Movarounnahrning Siyosiy-Tarixiy Geografiyasi. *Miasto Przyszłości*, 41, 132–135.
6. Yuldosheva, B., & Feruza, R. (2023). IX–XIII ASR BOSHLARIDA MOVAROUNNAHRDAGI IJTIMOYIY-IQDISODIY VOQEALAR TARIXIY-GEOGRAFIYASI. *Gospodarka i Innowacje.*, 41, 356-359.
7. Bibirajab Yo`ldasheva, & Sharipova Parizod. (2023). Markaziy Osiyo Tarixida Amir Temur Shaxsining O'rni. *Miasto Przyszłości*, 41, 424–429.
8. Yuldosheva, B., & Muxtorova, S. (2023). O'RTA OSIYONING IBTIDOIY JAMOA DAVRIDAGI TARIXIY GEOGRAFIYASI. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 9-13.
9. Yuldosheva, B., & Rahmatova, F. (2023). SOVET ITTIFOQI TARKIBIDAGI O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIGA NAZAR. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 205-208.

10. Шукуров Р. Ж. БУХОРО АМИРЛИГИДА ЕЛЧИЛИК ИШЛАРИ ТАРИХИНИНГ ТАРИХШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2022. – Т. 5. – №. 5.
11. Хамраев С., Адилова М. СОВЕТ ТАРИХШУНОСЛИГИДА БУХОРО АМИРЛИГИ ВА РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ЎРТАСИДАГИ ДИПЛОМАТИК МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИ (XX АСРНИНГ 60–80 ЙИЛЛАРИ) //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2021. – №. SI-3.
12. Фаррух Темиров, & Наргиза Халикова (2021). БУХОРО АМИРЛИГИДА ТАШҚИ СИЁСАТ ВА ДИПЛОМАТИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДАН. Scientific progress, 2 (1), 1276-1282.